

MARIAN J. PTAK
Uniwersytet Wrocławski

Przywilej ziemski Księstwa Oleśnickiego z 1559 r.

W powstałym w 1312 r. Księstwie Oleśnickim przywileje ziemskie zaczęto wydawać stosunkowo późno bo dopiero w drugiej połowie XV w.¹ Pierwsze z nich miały charakter ogólno-konfirmacyjny. Były to w chronologicznej kolejności następujące cztery przywileje: króla Węgier i Czech Macieja Korwina z 2 marca 1475, księcia oleśnickiego z dynastii Piastów Konrada Białego (Młodszego) z 19 sierpnia 1490, króla Węgier i Czech Władysława Jagiellończyka z 12 grudnia 1492 oraz książąt ziebickich i oleśnickich z dynastii Podiebradów Albrechta i Karola I z 8 stycznia 1505 r. Przywilej z 1505 r., poza ogólnymi klauzulami konfirmacyjnymi dotyczącymi dotychczasowych przywilejów, „poręczeń”, łask, wolności, uprawnień, dobrych i chwalebnych zwyczajów, dokumentów, praw i sądów zawierał też streszczenia przywilejów z lat 1475, 1490 i 1492. Dopiero w wydanym samodzielnie przez wspomnianego Karola przywileju z 13 stycznia 1527 r. znalazły się po raz pierwszy konkretne regulacje dotyczące uprawnień podatkowych, ustanawiania wiana dla żon w majątkach lennych oraz zakresu prawa łowieckiego ziemian. Kolejny przywilej został wydany przez tego samego księcia 8 stycznia 1534 r. Poza ogólną konfirmacją dotychczasowych przywilejów ziemskich, praw, wolności i zwyczajów została w nim sformułowana zasada nietykalności majątkowej, szybkiego, sprawiedliwego i równego sądownictwa oraz świadczenia służebności przez prałatów, panów i rycerstwo na rzecz książąt

¹ Już w XVII i XVIII w. zostały one wydane drukiem: J. Schickfus, *New vermehrte Schlesische Chronica unnd Landes Beschreibung...*, Leipzig 1625, ks. III, s. 375–388; J.J. Weingarten, *Fasciculi diversorum jurium. In dessen Vier Theilen, das in Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien [...] übliche Sachsen-Recht, [...] abgehandelt werden...*, Nürnberg 1690, ks. II, s. 200–226, *idem*, *Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus. Pro Haereditario Regno Bohemiae, ac incorporatis aliis Provinciis, utpote, Marchionatu Moraviae, et Ducatu Silesiae...*, Prag 1720, s. 58–80. Ich ustrojowo-prawna treść nie była do tej pory przedmiotem naukowego zainteresowania.

oleśnickich zgodnie z dawnym zwyczajem i nie ponad miarę. Następny przywilej został wystawiony dopiero po upływie ćwierćwiecza w 1559 r. Zasluguje on na odrębną uwagę ze względu na stosunkowo liczne przepisy prawa sądowego, słabo do tej pory zbadanego nie tylko w skali całego Śląska, ale także wchodzących w jego skład księstw.

Jego wystawcą był Jan tytułujący się z łaski bożej księciem Świętego Cesarstwa Rzymskiego (*Heiligen Römischen Reichs Fürst*), księciem Ziębic w Śląsku (*Hertzog zu Münsterberg in Schlesien*), Oleśnicy (*zur Oelßen*) i hrabią Kłodzka (*Graf zu Glatz*), panem z Kunstadtu (*Kunštát*) i Podiebradu². Był dziewiątym dzieckiem i trzecim synem księcia Karola I Podiebrada³. Urodził się 4 listopada 1509 r. w Oleśnicy i po śmierci ojca w 1536 r. objął we władanie wspólnie z braćmi Księstwo Ziębickie i Oleśnickie. W 1542 r. Janowi, wraz z najmłodszym bratem Jerzym⁴, przypadła część Księstwa Oleśnickiego ze stolicą w Oleśnicy, natomiast pozostałą jego część ze stolicą w Bierutowie (*Bernstadt*) przejął we władanie Henryk II⁵. Był to pierwszy podział księstwa po objęciu w nim władzy przez Podiebradów w 1495 r., nawiązujący do wcześniejszych podziałów piastowskich w latach 1416–1471. Jerzy zmarł w 1553 r. i tym samym samodzielną władzę objął w tej części księstwa Jan.

Przywilej, wydany w Oleśnicy w poniedziałek po świętym Marcinie tj. 13 listopada 1559 r., był skierowany do manów (*Mannschafft*) i całego rycerstwa (*gantze Ritterschafft*) części oleśnickiej księstwa, obejmującej weichbild oleśnicki i trzebnicki. Poza jego zasięgiem pozostały zatem dwa weichbilda, bierutowski i wołczyński (*Konstadt*), które nazywano później Księstwem Bierutowskim.

Został uwierzytelniony tzw. wielką pieczęcią i jako *contrasigillum* małą pieczęcią książęcą⁶. W formule testacyjnej zostali wymienieni radcy, służebnicy i „kochani wierni” księcia: Jacob Warckotsch von Hainersdorff⁷ – starosta oleśnicki (*Hauptmann zur Oelßen*), Joseph von Hartenberg⁸, Peter Bircke⁹, Wentzel

² W 1459 r. syn Jerzego z Podiebradu Wiktoryn uzyskał tytuł księcia Świętego Cesarstwa Rzymskiego, księcia Ziębic i hrabiego Kłodzka. W 1495 r. Władysław Jagiellończyk nadał Podiebradom Księstwo Oleśnickie; C. Grünhagen, H. Markgraf, *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, cz. II, Leipzig 1883 (cyt. GM II), s. 108, 153.

³ S. Głogowski, *Genealogia Podiebradów*, Gliwice 1997, s. 68–74, 109–113.

⁴ Ur. 30 IV 1512 zm. 31 I 1553. *Ibidem*, s. 115–116.

⁵ Ur. 29 III 1507 zm. 2 VIII 1548. Po jego śmierci bierutowską część Księstwa Oleśnickiego przejął jego syn Henryk III ur. 29 IV 1542, który zmarł bezdzietnie 10 IV 1587. *Ibidem*, s. 102–105, 121–122.

⁶ W identyczny sposób zostały uwierzytelnione przywileje z lat 1505 i 1534.

⁷ Jacob von Warkotsch auff Hammersdorf (?), radca i starosta ziemski księcia Jana; J. Sina-pius, *Olsnographia, oder Eigentliche Beschreibung Des Oelßnischen Fürstenthums In Nieder Schlesi-en...*, Leipzig-Frankfurt 1707, cz. I, s. 628. Hainersdorf (Jaworek) w Księstwie Ziębickim.

⁸ Joseph Lachnith von Hartenberg, kanclerz Księstwa Oleśnickiego i Ziębickiego, zm. 20 IX 1572 r. *Olsnographia*, cz. I, s. 638. Hartenberg (Górzyniec) w Księstwie Świdnicko-Jaworskim.

⁹ Hans Birke był w 1442 r. posiadaczem Dziewentline (Szewantlyn) w Księstwie Oleśnickim; H. Haeusler, *Geschichte des Fürstenthums Oels bis zum Aussterben der Piastischen Herzogslinie*, Breslau 1883, s. 396.

Franckenberg¹⁰ Hadan genannt von Ludwigsdorff¹¹ – kanclerz książęcy. Był to skład ówczesnego czteroosobowego rządu książęcego (*Regierung*) w Oleśnicy.

Przywilej został wydany z inicjatywy manów i rycerstwa, którzy zwrócili się do księcia z prośbą o konfirmację i odnowienie dotychczasowych przywilejów książąt oleśnickich oraz statutów i zwyczajów stosowanych od długiego czasu w księstwie. W celu ustalenia treści starych zwyczajów (*Gewohnheiten*), praw i praktyk (*Gebrauch*) książę nakazał „niektórym starym osobom spośród szlachty” (*etliche alte Rittermässige Adels-Personen*), posiadającym od dawna wiedzę na ten temat, złożenie wypowiedzi (*Aussage*) na zadane pytania. Byli to tzw. starsi ziemscy (*Landes Eltesten*), najważniejsi urzędnicy weichbildowych korporacji ziemian, najlepiej zorientowani w prawie ziemskim księstwa, którzy mieli pod przysięgą (*Eyde und Pflichte*) w miejscu przewidzianym do składania przysięg złożyć te swoiste zeznania. Zostały one przedstawione w tekście przywileju w trzech punktach.

Pierwszy dotyczył dziedzictw (*Erbschafften*) obciążonych darowiznami (*Gaben*)¹², testamentami i zrzeczeniami (*Verzichten*)¹³. Starsi stwierdzili, że im wszystkim i każdemu z osobna jest wiadomo i jest zgodne z prawdą, że takie dyspozycje, dokonane przez pryncypałów (*Principal Personen*), czyli zapewne zwierzchników rodzinnych i przez ich rycerskich pełnomocników (*Macht und Gewalt haber*) albo opieczętowane dokumenty, i następnie przedłożone księciu do zaakceptowania jako „rządzącemu księciu ziemskiemu” (*regierender Landes-Fürst*) posiadającemu zwierzchnictwo lenne (*habende Lehens Hand*), oraz w następstwie tego zatwierdzone, mają być uznawane za prawo i używane w praktyce (*brauchlichen gehalten*) oraz podlegać ochronie i być stosowane.

Drugi dotyczył wyposażania córek za życia ojca. Stwierdzono w nim, że ustanowione przez ojca pełne wyposażenie (*völlige Abstattung*)¹⁴ niezamężnej córki (*unvergebene Tochter*), obejmujące ojcowską i matczyną część spadkową stosownie do wartości majątku, jako jej posag (*Mitgiffi*) ma pełną moc i nie może być przez nikogo kwestionowane.

Trzeci regulował kwestię nabywania dóbr ziemskich rycerstwa. Stanowił on, że jeśli ktoś spośród rycerstwa kupi, odziedziczy, zamieni albo w inny uczciwy sposób nabędzie majątek ziemski położony w Księstwie Oleśnickim (w wąskim znaczeniu) i weichbildzie trzebnickim, wówczas jest zobowiązany do jego „wy-

¹⁰ Hans von Frankenberg Heidan genannt wymieniony w dokumencie z 1492 r. jako posiadacz wsi Łosina (Lossen). *Ibidem*, s. 413. Joseph jako kanclerz i radca wymieniony w 1558 r. *Olsnographia*, cz. I, s. 638. Frankenberg (Przyłęk) w Księstwie Ziębickim.

¹¹ Lodoyci villa (1288). W. Haeusler, *op. cit.*, s. 413. Ludwigsdorf (Bystre) w Księstwie Oleśnickim.

¹² Zapewne każdy akt prawny wynikający z hojności, odpowiednik łacińskiego *donatio*.

¹³ Przenosiły czyli alienowały własność rzeczy. Były odpowiednikiem polskiego wzdania (*re-signatio, renuntiatio*).

¹⁴ W streszczeniu tego przywileju zamieszczonym w późniejszym przywileju książąt Henryka i Karola z 22 III 1584 r. jest w tym miejscu mowa o „zwyczajowym wyposażeniu” (*zu üblicher Abstattung*).

wołania” (*Aufgebot*)¹⁵ w porządnym sposobie w miejscu, do którego jurysdykcji ten majątek przynależy. Chodzi tu o miasto będące ośrodkiem *weichbildu*, w którym funkcjonował właściwy dla tego *weichbildu* sąd ziemski (ziemsko-dworski)¹⁶. Jeżeli w ciągu roku, sześciu tygodni i trzech dni¹⁷ nikt nie zapowie swojego prawa do tego majątku albo zgodnie z porządkiem sądowym nie zahamuje albo nie zaczepi „wywołania” (*Aufbietung*), wówczas po upływie tego czasu osoba zamierzająca wystąpić z takim roszczeniem jest zobowiązana do „wiecznego milczenia” (*ewiges Stillschweigen*).

Po tych trzech punktach przywilej informuje, że księciu zostały przedstawione stare i „dobrze przyjęte” (*wohlhergebrachte*) przywileje, zamieszczone w przywileju jego poprzedników, książąt Albrechta i Karola, wydanym w Oleśnicy w środę po Trzech Królach tj. 8 stycznia 1505 r, w którym na nowo zostały potwierdzone stare chwalebne praktyki (*Gebräuche*) rycerstwa oleśnickiego.

Następnie książę, podkreślając zasługi rycerstwa i manów, potwierdził, konfirmował i umocnił poprzednie przez nich uzyskane „poręczenia” (*Handvesten*), prawa i przywileje oraz teraz wprowadzone stare i chwalebne zwyczajowe praktyki (*gewöhnliche Gebräuche*) i zwyczaje (*Gewohnheiten*) funkcjonujące w tym miejscu. Zostały one rozwinięte w dalszej części tego przywileju.

Jeśli, zgodnie z wyżej przedstawioną relacją, księciu oleśnickiemu i jego następcom zostaną przedłożone dziedzictwa, testamenty i zrzeczenia dokonane przez pryncypałów albo ich pełnomocników, i książęta na podstawie swojej „lennej ręki” (*Lehens-Hand*) i książęcej mocy rządzenia uznają je za wiążące oraz – zgodnie z porządkiem książęcej kancelarii – dokonają ich zatwierdzenia, wówczas zaświadczenie o książęcej konfirmacji ma mieć na wieczne czasy moc wiążącą i uchodzić za prawo, bez jakiegokolwiek nierównego rozumienia prawa.

W sprawie wyrażonej praktyki (*Brauch*) dotyczącej posagu i wyposażenia córek przez ojca za pośrednictwem testamentu albo w inny sposób, ustalono zasady postępowania w przypadku śmierci ojca bez uprzedniego wyposażenia córek. W takiej sytuacji uprawnionymi do wyposażenia córek byli ich bracia wraz z czterema ich najbliższymi krewnymi (*Freunde*), dwoma ze strony ojca i dwoma ze strony matki. W braku porozumienia braci ze wspomnianymi krewnymi ze strony ojca i matki uprawnionym do ustanowienia posagu, na ich prośbę, stawał się książę, który ustalał wysokość „pieniędzy małżeńskich” (*Ehe Geldt*) i wyposażenia. To zarządzenie księcia zachowywało swoją moc także w razie „wywołania” majątku. Miało ono zatem ostateczny i wieczysty charakter.

¹⁵ Jego łacińskim odpowiednikiem był termin *hastillatio*. Zob. dokument z 19 II 1510 r., AP Wrocław, Rep. 67 nr 1608 (407). Brakuje go w *Słowniku łacińsko-polskim dla prawników i historyków*, J. Sondel, Kraków 1997.

¹⁶ M. Ptak, *Sądy prawa polskiego na tle organizacji wymiaru sprawiedliwości księstwa oleśnickiego XIV–XVIII w.*, AUWr, Prawo 151, Wrocław 1988.

¹⁷ W streszczeniu tego przywileju, zamieszczonym w przywileju z 22 III 1584 r., jest mowa tylko o roku (*in einem Jahr*).

W sprawie „wywoływania” majątku dodano przepis regulujący sytuację nieletniego. Formułował on zasadę, że „wywołanie” majątku nieletniego dziecka nie może mu przysporzyć jakiegokolwiek straty i szkody. Konkretyzował ją kolejny przepis, który stanowił, że gdy zostanie ono, zgodnie z prawem, uznane przez księcia za pełnoletnie, wówczas w ciągu roku, sześciu tygodni i trzech dni licząc od dnia uzyskania pełnoletności, może wystąpić ze swoim roszczeniem. Po upływie tego terminu takiej możliwości już nie przewidywano. Identyczną regułą objęto też cudzoziemców, którzy od momentu przybycia do miejscowości, w której położona była nieruchomość ziemska, i osiągnięcia pełnoletności, zobowiązani byli zgłosić swoje roszczenie w powyższym terminie. Niedochowanie tego terminu obligowało będącego w zwłoce do „wiecznego milczenia” i zapewniało spokojne posiadanie majątku jego dotychczasowemu posiadaczowi.

Przywilej poruszył także kwestię dziedzicznych dóbr rycerskich (*erbliche Ritter-Güter*). Stwierdzono w nim, że książę nie zauważył do tej pory nawet najmniejszego błędu, zepsucia i upadku tych dóbr. Warto w tym miejscu zauważyć, że dziedziczne dobra rycerskie zdecydowanie przeważały w księstwie i że były to majątki prawa polskiego, do którego odwoływały się dokumenty oleśnickie jeszcze w XVII i XVIII w.¹⁸

W nawiązaniu do zwyczajów związanych z dziedziczeniem wdowy i matki w tych dobrach zwrócono uwagę na zdarzającą się sytuację, że po śmierci spadkobierców ich majątek przypada „na łono” (*in die Schoß verfället*) matce, która zamierza go w wyniku nadmiernego podżegania zdewastować albo zużyć i alienować, co przez uszczuplenie męskich i innych naturalnych dziedziców powoduje trudności, kłótnie i waśnie. Takim zamiarom należy przeciwdziałać. Wolą księcia jest uporządkować i uregulować spory albo zamierzenia dotyczące używania lub alienowania majątku przypadłego matce. Przywilej uczynił to w następujący sposób. Jeśli matce rycerskiego stanu przypadnie „na łono” jakiś majątek, to może go ona używać dożywotnio, pod warunkiem, że go nie zdewastuje, lecz zachowa w pełnej wartości. Po jej śmierci taki majątek ma przypaść bezpośrednio zarówno męskim spadkobiercom (*Schwerdtmagen*), tj. synom, jak i córkom. W przypadku ich braku powołani do dziedziczenia mają być następnymi krewni (*Blut Freunde*) z prawej linii.

W końcowej części przywileju książę poleca wszystkim swoim urzędnikom (*Haupt- und Amt Leuten*), całemu rycerstwu i każdemu z osobna, aby, gdy zaistnieje taka potrzeba, tę książęcą łaskę i stary chwalebny zwyczaj wyrażony w tym przywileju stosować, chronić i utrzymywać. Natomiast każdemu, kto będzie temu przeciwny, należycie odpłacić (*nach Gebühr zu steuern*). Wszystkie postanowienia tego przywileju nie mogą szkodzić książęcemu zwierzchnictwu, przypadkom lennym (*Lehens-Fällen*), prawom, obowiązkom i służebnościom książęcym. Wszelkie zdarzenia dotyczące dóbr lennych (*Lehen-Güter*), zwłaszcza „przypad-

¹⁸ Por. w tej kwestii M. Ptak, *op. cit.*

ków lennych” i opróżnionych lenn nie mogą być przez nikogo wykorzystywane przeciw wystawcy przywileju i jego następcom.

Do przywileju zostały dołączone wspomniane w nim relacje starszych ziemskich opatrzone wspólnym tytułem: „Wyznanie starszych ziemi, co jest w ziemi prawem i praktyką” (*Aussage der eltesten des Landes, was im Lande recht und breuchlich ist*). Poprzedza je oświadczenie księcia Jana informujące, że w książej kancelarii, w księgach registratury, został znaleziony wykaz i zaprzysiężone wyznanie kilku starszych manów weichbildu trzebnickiego. Wymienione w nim osoby zostały zapytane przez Nickela Galischa¹⁹, w tym czasie starosty oleśnickiego „na miejscu księcia”, co jest im wiadomo w sprawie przedkładania księciu i następnie confirmowania przez niego, darowizn, testamentów, zrzeczeń i dziedzictw dokonanych przez jakąś osobę, przez jej opieczętowany dokument albo pełnomocników. Czy poprzedni książęta w tym księstwie uznawali takie działania za prawo i obowiązującą praktykę (*vor recht und breuchlich gehalten*). Wypowiedziało się w tej sprawie sześć osób w czterech zeznaniach. Najpierw wspólnie Melchior Koschlig²⁰ zu Koschnaw²¹ i Paul Zornberg²² zu Elgott²³, następnie Georg Franckenberg, Lucas Salisch²⁴ zu Jedtzieschwitz²⁵ oraz Salomon von Tarnaw zu Miewitz²⁶ wspólnie z Dittrichem Franckenberg genant zu Eselsdorf²⁷. Wszyscy potwierdzili, powołując się na swoją pamięć sięgającą 50, 60 i 70 lat, że takie zachowania były uznawane przez starych i aktualnych książąt za prawo i stałą praktykę. Ów wykaz zeznań, w formie wyciągu z książej kancelarii, sporządzono na prośbę sędziego dworskiego z Trzebnicy Georga Keschlitz zu Jagetschitz²⁸ i uwierzytelniono książęcą pieczęcią w Oleśnicy w czwartek po św. Agnieszce czyli 12 lutego 1562 r.

¹⁹ Dzialosch, Salisch.

²⁰ Bartosch Kozlig (1453), Janke Kozlig (1466). Melchior Koschlig zu Koschnöwe dokumentem z 10 VIII 1545 r. uzyskał książęcą confirmację majątku Guhlau (Gola, Gohla, Golow). W. Haeusler, *op. cit.*, s. 401, 409.

²¹ Cosnaw (1453), Kosznaw (1466), Koschnewe. *Ibidem*, s. 408. Koschenoe (1562). Koschnöwe (Kosinowo) w Księstwie Oleśnickim; później Ziegenfeld. Guhlau (Gola) w Księstwie Oleśnickim.

²² Hannos Czornberg (1420), Hincó Czornberg (1460), Jan Cornberg (1488) jako posiadacze Galbitz (Galowicz). *Ibidem*, s. 398, 399. Galbitz (Gołębice) w Księstwie Oleśnickim.

²³ Elgota (1342), major Elgota (1360), Groß=Ellguth. W. Haeusler, *op. cit.*, s. 396. Gross Ellguth (Ligota Wielka) w Księstwie Oleśnickim.

²⁴ Peter Dzalusch (1403). *Ibidem*, s. 406. Dzialosch (1562).

²⁵ Dziaischwitz (1562).

²⁶ Minitz (1416), Mühnitz. *Ibidem*, s. 419. Münitz (1562). Mühnitz (Mienice) w Księstwie Oleśnickim.

²⁷ Esilsdorf (1413), Ezelsdrof (1480), Eselsdorf (1490), Esdorf. *Ibidem*, s. 398. Esdorf (Osolin) w Księstwie Oleśnickim.

²⁸ Jagschütz (1465), Jagatschütz. *Ibidem*, s. 404. Jagdschütz, Jagaschütz (Jagoszyce) w Księstwie Oleśnickim.

Osobne zeznanie złożył Caspar Pritwitz²⁹ von Skoroschaw³⁰, który – jak napisano w jego nagłówku – „w tym księstwie i na dworze był wychowany”. Poprzedzało je oświadczenie księcia Jana informujące, że w ubiegłym roku zwrócił się on do Caspara Pritwitza von Gaffron³¹ zu Skoroschaw z prośbą o zbadanie, co w zakresie konfirmowania testamentów i rozporządzeń majątkowych (*Vbergaben, Auffgaben*) w okresie panowania jego ojca uchodziło za „starą i chwalebłą praktykę”. W odpowiedzi Pritwitz, powołując się na swoją pamięć, przywołał kazus Georga Seidlitz³² von Teppelwode³³, który za pośrednictwem swojego wysłannika zwrócił się do ojca księcia Jana, przebywającego wówczas w Pradze, o potwierdzenie książęcą pieczęcią testamentu sporządzonego na łożu śmierci przez jego brata Hertwiga Seidlitz. Książę spełnił prośbę petenta, który dzięki temu uzyskał majątek przekazany mu testamentem przez brata, przed pozostałymi braćmi. Pritwitz powoływał się także na księcia Fryderyka³⁴, który jako lenny książę (*Lehens Fürst*) zezwalał na testamenty i je zatwierdzał. Synowie takie dyspozycje swoich ojców „twardo” (*harte*) respektowali. O przestrzeganiu innych nadań (*Auffgaben*) i testamentów, które przez zwierzchność nie były umocnione, nie wypowiedział się ze względu na spowodowaną chorobą coraz słabszą pamięć. To zeznanie zostało sporządzone w Skoroschaw w środę po św. Piotrze czyli 7 sierpnia 1555 r. Zostało ono uwierzytelnione przez księcia Jana jego pieczęcią w Oleśnicy po Bartłomieju tj. 25 sierpnia 1563 r., na prośbę Jerzego Koschliga zu Jagatschütz³⁵.

* * *

Przywilej z 1559 r. był jedynym wydanym przez księcia Jana w okresie 23 lat jego rządów i jedynym dla ziemian Księstwa Oleśnickiego, obejmującego tylko weichbild oleśnicki i trzebnicki. Zaliczano go jednak do przywilejów całego Księstwa Oleśnickiego, co dowodzi braku istotnych różnic prawno-ustrojowych między poszczególnymi jego częściami. W przeciwieństwie do dwóch poprzednich, z lat 1527 i 1534, nie odwoływał się on do trudnej sytuacji finansowej księcia i związanej z nią prośby o uchwalenie nadzwyczajnego podatku. Nie oznacza to oczywiście, że potrzeby finansowe księcia nie legły u podstaw wystąpienia ziemian z taką inicjatywą i następnie jej książęcą akceptacją. Jego szczególnie

²⁹ Nazwisko odmiejscowe. Pritwitz (Przybkowice) w weichbildzie kluczberskim.

³⁰ Skoroszów (Katholisch Hammer) w Księstwie Oleśnickim.

³¹ Gaveron (1358), Gaffron. W. Haeusler, *op. cit.*, s. 398. Gafron (Gawrony) w Księstwie Oleśnickim.

³² Starosta Księstwa Ziębickiego i weichbildu ząbkowickiego za panowania Joachima, Henryka II, Jana i Jerzego. *Olsnographia*, cz. I, s. 628.

³³ Tepliwoda, później Lauenbrunn (Cieplowody) w Księstwie Ziębickim.

³⁴ Chodzi zapewne o księcia legnickiego Fryderyka II, który był od 1542 r. zastawnikiem Księstwa Ziębickiego.

³⁵ Tę formułę uwierzytelniającą opuścił J. Schickfus, *op. cit.*, s. 383 natomiast J.J. Weingar-ten, *Codex...*, s. 65 w ogóle pominął relacje starszych ziemskich i Pritwitza.

walor polega na możliwości poznania nie tylko niektórych norm prawa ziemskiego Księstwa Oleśnickiego na początku drugiej połowy XVI w., ale także mechanizmów ich powstawania i spisywania. Okazuje się, że podstawowe znaczenie w tym czasie miał nadal zwyczaj i towarzysząca mu praktyka, których depozytariuszami byli pełnomocnicy weichbildowych korporacji ziemian zwani starszymi ziemskimi. To ich zgodne relacje dotyczące poszczególnych kwestii, zaprzysiężone i odpowiednio uwierzytelnione a następnie zaakceptowane przez księcia, decydowały o nadaniu określonym formom zachowania rangi obowiązującego prawa. Solennym sposobem zapewnienia im mocy prawnej i powszechnego stosowania było potwierdzenie ich w postaci przywileju książęcego.

Przywilej z 1559 r. był na tle wszystkich poprzednich przywilejów ziemskich Księstwa Oleśnickiego treściowo najbogatszy. Przede wszystkim uznał on za prawo rozporządzenia zwierzchników familijnych dotyczące dziedzictw, w tym testamenty, darowizny i zrzeczenia, ale tylko takie, które zostaną przedłożone w książęcej kancelarii i uzyskają książęcą konfirmację. Zapewniało to księciu kontrolę nad dyspozycjami majątkowymi ziemian i równocześnie poczucie bezpieczeństwa prawnego samym ziemianom. Registratury i księgi książęcej kancelarii uzyskały walor publicznej wiary, dlatego zaświadczenie o książęcej konfirmacji wystawione przez kancelarię miało charakter wiążący i rozstrzygający wszelkie wątpliwości, ponadto nienaruszalny i wieczysty. Przywilej chronił silną władzę ojca w rodzinie ziemiańskiej. Wyrażała się ona w wyłącznym prawie ojca do wyposażania niezamężnych córek za swojego życia, z nieograniczonym skutkiem także po jego śmierci. Śmierć ojca bez dyspozycji majątkowej w tej kwestii przenosiła to uprawnienie na rodzinne kolegium składające się z braci oraz czterech najbliższych krewnych (po dwóch ze strony ojca i matki). Niemożność osiągnięcia porozumienia w tym gremium, poprzedzona wyraźną prośbą, sprawiała, że w rolę zwierzchnika familijnego wstępował książę, którego dyspozycja miała charakter ostateczny i wieczysty. Przywilej chronił także nabywcę majątku ziemskiego przed skutkami wad prawnych rzeczy. Zobowiązywał go bowiem do ogłoszenia faktu nabycia w formie tzw. „wywołania” w sądzie ziemskim, którego jurysdykcji podlegał ów majątek. Jeśli osoba trzecia nie ujawniła swojego roszczenia w tym sądzie w ściśle określonym i stosunkowo krótkim terminie (jednego roku, sześciu tygodni i trzech dni), stawało się ono bezskuteczne i zapewniało nabywcy spokojne posiadanie majątku. Zadbano równocześnie o interes nieletnich i cudzoziemców, chroniąc ich przed skutkami „wywołania” przez zapewnienie biegu terminu na zgłoszenie roszczenia majątkowego od momentu osiągnięcia pełnoletności przez małoletniego oraz przybycia cudzoziemca do miejscowości, w której była położona „wywołana” nieruchomość. Przywilej potwierdził, co zasługuje na szczególne podkreślenie, rację bytu dziedzicznych majątków rycerskich będących kontynuacją alodialnej własności rycerskiej prawa polskiego. Po śmierci dziedziców wdowa i matka uzyskiwała w nich prawo dożywotniego użytkowania, pod warunkiem nieuszczipiania w tym czasie jego wartości. Miało

to chronić prawa dzieci oraz – w razie ich braku – najbliższych krewnych przed dewastacją zarządzanego przez wdowę dożywocia.

Przywilej rzuca ponadto interesujące światło na paternalistyczną pozycję księcia wobec ziemian Księstwa Oleśnickiego wyrażającą się w zatwierdzaniu rozporządzeń majątkowych, występowaniu w zastępstwie ojca rodziny i rodzinnej rady przy ustalaniu wysokości posagu oraz w uznawaniu pełnoletności ziemian.

Kwestią przyszłych badań jest ustalenie, w jakim stopniu regulacje tego przywileju miały tylko lokalny albo ogólnopolski zasięg oraz na ile były one pozostałością pierwotnego prawa polskiego i jaki miało na nie wpływ prawo niemieckie, zwłaszcza saskie, oraz ewentualnie rzymskie i kanoniczne.

Das Landesprivileg des Herzogtums Oels aus dem Jahre 1559

Zusammenfassung

Gegenstand des Aufsatzes ist das am 13. November 1559 von Herzog Jan der schlesischen Podiebrad-Dynastie dem Adel des Herzogtums Oels erteilte Privileg. Es war das einzigste Landesprivileg dieses Herzogs und das einzigste nur das Weichbild Oels und Trebnitz umfassende, das später jedoch zu den Privilegien des gesamten Herzogtums Oels einbezogen würde. Es regelte Angelegenheiten, die im Zusammenhang mit etlichen Institutionen des Landrechtes standen, wie Vermögensverfügungen der Familienoberhäupter bzw. ihrer Bevollmächtigten, Bestimmung der Mitgift für die Töchter, „Ausrufung“ der Übereignungen von Landgütern im Langericht zur Sicherung des Käufers vor Ansprüchen Dritter, Minderjähriger und Ausländer, Vererbung der Witwen und Mütter. Hervorzuheben ist die Unterstreichung der dominierenden Rolle der erblichen Landgüter nach dem ritterlichen, d.h. polnischen Recht. Die Bestimmungen des Privilegs zeigen eine interessante Rolle des Herzog als den Vater und Behüter aller Landeigentümer. Dieser paternalistische Charakter der herzoglichen Macht im Herzogtum Oels hat seinen Ursprung wahrscheinlich in der Frühzeit (Piastzeit) seiner Geschichte. Das behandelte Privileg mit den beigegeführten Berichten der Landesältesten über die Gebräuche und die Praxis bei gewissen Rechtsangelegenheiten illustrieren zusätzlich die Art und Weise der Erteilung der Rechtskraft und die allgemeine Anwendung.